

İNZİBATI HÜQUQ

ÖHDƏLIYIN İCRASI HAQQINDA İDDIALARA BAXILMASI ZAMANI SÜBUTETMƏ YÜKÜNÜN BÖLÜŞDÜRÜLMƏSİNİN ƏHƏMIYYƏTİ

LALƏ MƏMMƏDLİ*

Annotasiya

Bu məqalədə inzibati məhkəmə icraatında sübutetmə yükünün mahiyyəti və xüsusilə öhdəliyin icrası haqqında iddialarda onun tətbiqi hərtərəfli şəkildə araşdırılır. Müxtəlif doktrinal yanaşmalara istinad etməklə sübutetmə yükünün təriflərini, onun formal və maddi növlərini, “non-liquet” vəziyyətlərində tərəflərin üzərinə düşən mənfi nəticələri şərh edilmiş və beləliklə, bu institutun hüquqi elmdəki nəzəri əsaslarını aydınlaşdırılmışdır. Məqalədə göstərilir ki, mülki və cinayət mübahisələrində sübutetmə yükü daha aydın və sabit qaydalarla müəyyənləşdirilsə də, inzibati mübahisələrdə vəziyyət fərqlidir. Bunun səbəbi tərəflər arasında mövcud olan bərabərsizlik, inzibati orqanların əlində olan sənəd və məlumatlara iddiaçıların çox vaxt çıxış imkanının məhdudluğu, həmçinin məhkəmələrin işin hallarının araşdırılması və sübut toplama səlahiyyətləridir. Öhdəliyin icrası haqqında iddialar bu kontekstdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki bu iddialar inzibati aktın qəbulundan deyil, inzibati orqanın müəyyən faktiki hərəkətləri həyata keçirməsindən ibarət tələblərlə bağlı olur. Belə bir vəziyyətdə sübutetmə yükünün hansı tərəfin üzərinə düşməsinin müəyyənləşdirilməsi daha mürəkkəb xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsində mübahisələndirmə, məcburetə və müəyyən hərəkətlərdən çəkinməyə dair iddialarda sübutetmə yükünün bölgüsü müəyyənləşdirilsə də, öhdəliyin icrası haqqında iddialara münasibətdə normativ boşluq mövcuddur. Bu səbəbdən məhkəmə təcrübəsi burada xüsusi rol oynayır və Ali Məhkəmənin qərarlarının təhlili sübutetmə yükünün statik deyil, işin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq tərəflər arasında dinamik şəkildə bölüşdürüldüyünü göstərir. Məqalədə, həmçinin müqayisəli hüquqi yanaşmadan istifadə edilərək Almaniya, Fransa və Türkiyə qanunvericilikləri ilə Azərbaycan hüququ arasında paralellər aparılır və inzibati orqanın yalnız inkar mövqeyi tutmaqla sübutetmə yükündən azad edilə bilmədiyini, əksinə, irəli sürdüyü arqumentləri əsaslandırmaq öhdəliyinin mövcud olduğu vurğulanır. İnzibati məhkəmə icraatında sübutetmə yükünün düzgün müəyyənləşdirilməsi həm fərdlərin hüquqlarının qorunması, həm də

* Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının üzvü / Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının müəllimi / Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsi, Konstitusiyaya hüququ kafedrasının doktorantı / email: mammadlilala25@gmail.com

inzibati ədalət mühakiməsinin obyektiv və effektiv həyata keçirilməsi üçün zəruri şərtidir. Bu baxımdan normativ boşluğun aradan qaldırılması, müxtəlif iddia növləri üzrə sübutetmə yükünün dəqiq qaydalarla müəyyən edilməsi, sübut mübadiləsi mexanizmlərinin tətbiqi təklif olunur. Beləliklə, öhdəliyin icrası haqqında iddialarda sübutetmə yükünün iddiaçı, cavabdeh inzibati orqan və məhkəmə arasında bölüşdürülməsi zərurəti onun dinamik və çevik xarakterini nümayiş etdirir və bu mexanizmin inkişaf etdirilməsi hüquqi dövlət və ədalətli məhkəmə icraatının mühüm təminatlarından biridir.

Açar sözlər: *sübutetmə vəzifəsi, öhdəliyin icrası haqqında iddia, maddi sübutetmə, formal sübutetmə, non-liquet, inzibati məhkəmə icraatı, işin hallarının araşdırılması, sübut.*

I. Giriş

İnzibati hüquq sahəsində sübutetmə vəzifəsi məsələsi müasir inzibati hüquq elmi və praktikasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnzibati məhkəmə icraatı digər məhkəmə sistemlərindən, xüsusilə, mülki və cinayət hüququndan fərqli xüsusiyyətlərə malikdir və buna görə də sübutetmə vəzifəsinin müəyyən edilməsi prosessual və praktiki baxımdan vacibdir. Sübutetmə vəzifəsi tərəflərin iddia etdikləri faktların həqiqiliyini məhkəmə qarşısında təsdiqləmək öhdəliyini ifadə edir və mübahisənin nəticəsinə birbaşa təsir edən institutu təşkil edir. Doktrinal baxımdan sübutetmə vəzifəsi müxtəlif aspektlərdə qiymətləndirilir. Belə ki, sübutetmə yükü bəzən iddiaçı tərəfin üzərinə düşən prosessual öhdəlik kimi, bəzən isə hakim və tərəflər arasında balanslaşdırılmış risk prinsipi kimi təhlil olunur.

İnzibati məhkəmə icraatında sübutetmə vəzifəsi xüsusilə tərəflər arasındakı münasibətlərin şaquli xarakteri və iddia növlərinin müxtəlifliyi səbəbindən mürəkkəbləşir. Xüsusilə öhdəliyin icrası haqqında iddialar bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu iddialar vasitəsilə iddiaçı inzibati orqandan inzibati aktın qəbul edilməsini deyil, faktiki xarakterli hərəkətlərin yerinə yetirilməsini tələb edir. Bu halda, sübutetmə vəzifəsinin tərəflər arasında bölgüsü daha mürəkkəb xarakter daşıyır və qanunvericilikdə konkret normativ tənzimləmələrin olmaması məhkəmə praktikasında fərqli yanaşmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Sübutetmə vəzifəsinin formal və maddi növləri hüquq nəzəriyyəsində xüsusi yer tutur. Formal sübutetmə vəzifəsi tərəflərin öz təşəbbüsü ilə mübahisəli faktları sübut etmək öhdəliyini ifadə edir, maddi sübutetmə vəzifəsi isə faktların sübut edilə bilməməsi halında tərəflərin hüquqi nəticələrlə üzləşməsini nəzərdə tutur. Bu baxımdan, inzibati məhkəmə icraatında hakimlərin müstəqil sübut toplamaq səlahiyyəti və öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılmasında sübut yükünün dinamik xarakteri müasir hüquq nəzəriyyəsinin əsas müzakirə mövzularından biridir.

Məqalənin məqsədi inzibati məhkəmə icraatında sübutetmə vəzifəsinin tərəflər arasında bölgüsünü, öhdəliyin icrası ilə bağlı iddiaların spesifikliyini və məhkəmənin müstəqil sübut toplamaq səlahiyyətinin təsirini analiz etməkdir. Məqalədə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə yanaşı, inzibati məhkəmə praktikasında öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılmasında sübutetmə yükünün müəyyənləşdirilməsi prinsipləri akademik baxımdan geniş şəkildə araşdırılır.

II. Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə vəzifəsi anlayışı

Sübutetmə vəzifəsinə dair doktrində bir çox anlayışa rast gəlmək olar. Sübutsuzluq hallarından yaranan sübutetmə vəzifəsi mübahisənin tərəflərdən hansına sübut etmək yükü aid edildiyini bildirir [16, s. 54]. Başqa bir anlayışa əsasən sübutetmə vəzifəsi faktın mövcud olub-olmaması müəyyən edilmədikdə faktın təsdiq olmadan qalması səbəbindən hakimin əleyhinə qərar qəbul etmək riski ilə əlaqədardır [19, s. 3]. Sübutetmə vəzifəsi faktın tərəflərdən biri tərəfindən sübut edilməsinin məcburiyyətidir. Anlayışları ümumiləşdirsək, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, sübutetmə yükü müəyyən bir faktın mövcud olub-olması barədə tələb irəli sürən tərəfin üzərinə qoyulan prosessual öhdəlikdir.

Hüquq elminə görə sübutetmə vəzifəsinin iki növü fərqləndirilir: Formal və maddi sübutetmə vəzifəsi. Sübutetmə vəzifəsinin formal və maddi olaraq bölgüsü ilk dəfə 1883-cü ildə Glaser tərəfindən aparılmışdır. Formal sübutetmə vəzifəsi əsasən tərəflərin özlərinin təşəbbüsü ilə mübahisəli bir faktı sübutetmək öhdəliyini ifadə edir ki, burada da məqsəd tərəfin uduzmamasıdır [14, s. 16]. Lakin bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi məcburi xarakter daşımır, yəni onun yerinə yetirilməməsi halında zərərçəkən tərəfin kompensasiya tələb etmək hüququ yaranmır. Formal sübutetmə vəzifəsi hüquqi prosesdə tərəfin sübut təqdim etmə proseduruna riayət etməsini təmin edən öhdəlikdir.

Faktların araşdırılması zamanı müəyyən halların (qərar təsir edən halların) sübut olunması mümkün deyildirsə, bu zaman “non-liquet” adlandırılan vəziyyət yaranmış olur. Belə halların xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, faktların araşdırılmasından sonra belə, həmin halın mövcud olub-olmaması müəyyən edilə bilmir. Belə olan halda faktın mövcudluğuna da, mövcud olmamasına da eyni dərəcədə şübhə ilə yanaşılır [10, s. 11]. Bu halda maddi sübutetmə vəzifəsindən bəhs ediləcəkdir. Maddi sübutetmə adından fərqli olaraq “vəzifə” yaratmır. Çünki aidiyyəti tərəfdən müəyyən hərəkətin edilməsi tələb edilmir. Bu halda maddi sübutetmə vəzifəsi olan tərəf non-liquet vəziyyətində faktın sübut edilə bilməməsinin mənfi nəticələrinə məruz qalır və sonda sübut olunması tələb olunan faktın mövcudluğu təsdiq olmadığından proses tərəfin ziyanına başa çatır. Maddi sübutetmə vəzifəsi hüquqi nəticənin meydana gəlməsi üçün iddia olunan arqumentlərin təsdiq edilməsi öhdəliyidir.

İPM-in 14-cü maddəsində sübutetmə vəzifəsi ilə bağlı xüsusi qayda nəzərdə tutulmuşdur. Həmin müddəada sadalanan hallarda söhbət, əgər belə demək mümkünsə, maddi sübutetmə vəzifəsindən, yəni məhkəmənin işin faktiki hallarına araşdırmasından və sübutları qiymətləndirməsindən sonra hər hansı bir nəticəyə gələ bilmədiyi hallarda mübahisə üzrə işi necə həll etməli olmasında gedir. İnzibati məhkəmə icraatında formal sübutetmə vəzifəsi (sübutları təqdim etmək vəzifəsi) problemi meydana çıxmır, çünki məhkəmə işin hallarının araşdırılması ilə bağlı vəzifə daşdığı üçün iddiaçı sübutları özü təqdim etmək məcburiyyətində deyil [1, s. 130].

İnzibati məhkəmə icraatında da mülki və cinayət işlərində olduğu kimi tələblərin əsaslandığı halların sübut olunması öhdəliyinin mübahisənin hansı tərəfinə aid olduğu və ya bu öhdəliyin tərəflərə, yaxud məhkəməyə, o cümlədən hansı tərəfə aid olmasının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aydın ki, bütün məhkəmə icraatlarında tərəflər müəyyən iddialara əsaslanmaqla öz mövqelərinin haqlı olduğunu əsaslandırmağa çalışırlar. Ümumi qəbul edilmiş qayda bundan ibarətdir ki, hər bir tərəf öz iddiasının əsaslandığı halları sübut etməlidir. Mülki məhkəmə icraatı baxımından bu qaydanın qanunvericilikdə nəzərdə tutulması mübahisə doğuran hal olmasa da, inzibati məhkəmə icraatı zamanı sübutetmə vəzifəsinə dair normalarının tətbiqi daha mürəkkəb xarakter daşıyır. İnzibati məhkəmə icraatında tərəflər arasında münasibətlərin şaquli xətt üzərində qurulması, o cümlədən iddiaların növlərinin müxtəlifliyi qanunvericilikdə daha dəqiq tənzimləmə zərurəti doğurur. Xüsusilə öhdəliyin icrası haqqında iddialarla bağlı “sübutetmə yükü”nə dair problemlərin araşdırılması önəmlidir.

Öhdəliyin icrası haqqında iddiaların özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, həmin iddia vasitəsilə iddiaçı cavabdehdən inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı olmayan (inzibati aktın qəbul edilməsinə yönəlməyən) müəyyən hərəkətlərin edilməsini tələb edir. Məcburetmə haqqında iddialardan fərqli olaraq öhdəliyin icrası haqqında iddialar vasitəsilə cavabdehdən inzibati aktın qəbul edilməsi deyil, müvafiq faktiki xarakterli hərəkətin iddiaçının xeyrinə həyata keçirilməsi tələb olunur. Belə olan halda, inzibati aktdan fərqli olaraq inzibati orqan tərəfindən faktiki xarakterli hərəkət yerinə yetirilməsinin zəruriliyini müəyyən etmək daha çətindir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikası inzibati prosessual qanunvericiliyində iddia növlərinin müxtəliyi ilə əlaqədar fərqli “sübutetmə” qaydasının müəyyən edilməsinin zərurəti də buradan meydana gəlmişdir.

İnzibati mübahisələrdə də mülki və cinayət işlərində olduğu kimi sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfə aid olma məsələsinin müəyyən edilməsi əhəmiyyət kəsb edir. Sübutetmə vəzifəsinin xüsusiyyəti baxımdan məhkəmə proseslərində tərəflər öz arqumentlərinə əsaslanan halları sübut etməyə çalışırlar. Ənənəvi olaraq qəbul edilən odur ki, hər bir tərəf öz iddiasını sübut etməlidir. Mübahisəyə baxan hakimdə isə sübut edilən hallara müvafiq olaraq rəy formalaşır və buna uyğun qərar qəbul edir. Mülki hüquq baxımından

sübutetmə vəzifəsi ilə mübahisəli məqam mövcud deyildir. Çünki mülki prosessual qanunvericilikdə qəbul edilən qayda ondan ibarətdir ki, mübahisənin tərəflərindən hər biri öz iddialarını sübut etməlidir və sübutetmə vəzifəsi iddianı irəli sürən tərəfə aid edilir. Latınca “*Actori incumbit probatio*” şəklində ifadə edilən əsas qaydaya görə sübutetmə vəzifəsi iddia tələbini irəli sürən tərəfin üzərinə düşür. Lakin inzibati iddialar baxımından, xüsusilə, öhdəliyin icrası haqqında iddia ilə bağlı vəziyyət daha fərqlidir. İnzibati mübahisələr baxımından sübutetmə vəzifəsi ilə bağlı bəzi normalar istisna olmaqla, nə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində, nə də Fransa qanunvericiliyində qanuni tənzimləmə mövcud deyildir. Azərbaycan Respublikası inzibati prosessual qanunvericiliyi sübutetmə vəzifəsini daha çox cavabdeh inzibati orqanın üzərinə qoyur. Təbii ki, inzibati mübahisələrin hər birinin xüsusiyyətləri fərqli olduğundan sübutetmə vəzifəsinə həm nəzəri, həm praktiki baxımdan yanaşmaqla təhlil etmək lazımdır.

Öhdəliyin icrası haqqında iddialar inzibati orqandan müvafiq faktiki xarakterli hərəkətin həyata keçirilməsinin tələb olunması ilə bağlı olduğundan sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfin üzərinə düşdüyünü müəyyən etmək çətinlik doğurur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası inzibati prosessual qanunvericiliyi 3 iddia növü ilə bağlı sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfin üzərinə düşdüyü müəyyən etmişdir:

1. Mübahisələndirmə haqqında iddia.
2. Müəyyən hərəkətlərdən çəkinməyə dair iddia
3. Məcburetmə haqqında iddia.

III. Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə yükünün bölüşdürülməsi

Normanın məzmunundan da aydın olduğu kimi, İPM öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfin üzərinə düşdüyünü normativləşdirməmişdir. Hesab edirik ki, öhdəliyin icrası haqqında iddiaların predmetinin müxtəlifliyi və hər birinə fərqli yanaşma tərəflərin sübutetmə yükünə də təsir göstərir. Faktiki xarakterli hərəkətlərin həyata keçirilməsinin məhkəmə qaydasında tələb olunmasından sonra inzibati məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə araşdırma öhdəliyinin olması, o cümlədən işin hərtərəfli araşdırılması prinsipi baxımından müstəqil sübut toplamaq vəzifəsinin mövcudluğu da öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfdə olmasının müəyyən edilməsini mürəkkəbləşdirir. İnzibati orqan tərəfindən faktiki xarakterli hərəkətin həyata keçirilməsindən imtina edilməsinin məhkəmə nəzarətinə tabe edildiyi öhdəliyin icrası haqqında iddialarla bağlı sübutetmə vəzifəsinə dair xüsusi qanunvericilik norması müəyyən edilməmişdir. Belə bir normativ boşluq sübutetmə vəzifəsinin müəyyənləşdirilməsi məsələsinin məhz sübutetmə yükünə aid ümumi müddəalar

əsasında, həmçinin inzibati məhkəmələrin formalaşdırdığı məhkəmə təcrübəsi vasitəsilə tənzimlənməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 14.3-cü maddəsinə əsasən İnzibati aktın qəbul edilməsi tələbinə dair (məcburetmə haqqında) iddialar üzrə həmin aktın qəbul edilməsini zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə düşür [18]. Lakin inzibati orqan iddiaçının arzuladığı inzibati aktın qəbulunu konkret halda istisna edən faktiki şərtlərin mövcudluğuna istinad etdiyi hallarda, belə şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi həmin inzibati orqanın üzərinə düşür. Göstərilən normanın məzmununa diqqət yetirdikdə qeyd edə bilərik ki, öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı analoji qayda tətbiq ediləcəkdir. Məsələn, “A” adlı şəxs inzibati məhkəməyə müraciət edərək bağ sahəsi üzərində mülkiyyət hüquqlarını daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə almaq öhdəliyinin inzibati orqanın üzərinə qoyulmasını xahiş etmişdirsə, bu halda sübutetmə yükü iddiaçının üzərinə düşəcəkdir. Lakin inzibati orqan tərəfindən “A”nın bağ sahəsi üzərində mülkiyyət hüquqlarının daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınmasından faktiki şərtlərin mövcudluğuna görə imtina verilmişdirsə, bu halda sübutetmə yükü cavabdeh inzibati orqanın üzərinə düşəcəkdir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarlarının ətraflı təhlili göstərir ki, öhdəliyin icrası ilə bağlı iddiaların araşdırılması zamanı sübutetmə yükünün müəyyənləşdirilməsi məsələsində məhkəmələrin yuxarıda qeyd edilən mövqeyi əsas götürdüyü müşahidə olunur. Belə ki, Ali Məhkəmə praktikasında sübutetmə yükünün konkret işin xüsusiyyətlərinə və iddianın mahiyyətinə uyğun olaraq tərəflər arasında bölüşdürülməsi prinsipi tətbiq olunur. Bu yanaşma, inzibati məhkəmə icraatında öhdəliyin icrası haqqında iddiaların xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq sübut yükünün statik deyil, hallara görə dəyişkən bir anlayış kimi qiymətləndirilməsini təmin edir. Ali Məhkəmənin mövqeyi sübutetmə yükünün yalnız iddiaçıya aid edilmədiyini, həmçinin inzibati orqan və məhkəmənin səlahiyyətləri çərçivəsində də bu yükün formalaşdığını təsdiq edir. Həmçinin bir çox məhkəmə qərarlarına nəzər saldıqda öhdəliyin icrası haqqında iddialarla bağlı sübutetmə yükünün müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 14.2-ci maddəsinə əsasən İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 14.2-ci maddəsinə əsasən İnzibati orqanın inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan və bilavasitə şəxsin hüquq və azadlıqlarını pozan qanunsuz müdaxiləsindən müdafiəyə dair iddialar üzrə belə müdaxiləni zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi müvafiq inzibati orqanın üzərinə düşür [18]. Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 2-ci maddəsində inzibati iddiaların bütün növləri sadalanmış və anlayışları göstərilmişdir. İPM-in 14.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan iddia isə İPM-in 2.2.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan müəyyən hərəkətlərdən çəkinməyə dair iddianı ehtiva edir.

Mübahisələndirmə haqqında iddia ilə inzibati aktın ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi barəsində iddiaçı tərəfindən iddia qaldırılır. İnzibati aktın ləğvini tələb edən tərəf kimi iddiaçı üçün müəyyən edilmiş minimal şərt budur [3, s. 151-152]. Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin mübahisələndirilən inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqan həmin aktın qəbul edilməsini zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etməlidir. Normanın məzmunundan da iddiaçı məhkəmədən inzibati aktın ləğvini və ya dəyişdirilməsini tələb edərsə, bu halda inzibati aktın qəbulu üçün zəruri olan faktiki şərtlərin mövcudluğunun sübut edilməsi vəzifəsi cavabdeh inzibati orqana aid edilmişdir. Məsələn, iddiaçı barəsində vergi ödəyicisinin “vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilməsi haqqında” qərar qəbul edilmişdirsə, bu halda həmin inzibati aktın qəbul edilməsini zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğu inzibati orqan tərəfindən sübut edilməlidir.

Məcburetmə haqqında iddialara baxılması zamanı isə sübutetmə vəzifəsi iddiaçının üzərinə düşür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 14.3-cü maddəsinə əsasən inzibati aktın qəbul edilməsi tələbinə dair (məcburetmə haqqında) iddialar üzrə həmin aktın qəbul edilməsini zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə düşür [18]. Lakin inzibati orqan tərəfindən inzibati aktın qəbul edilməsindən imtina olunarsa və bununla bağlı maraqlı şəxsə rəsmi qaydada məlumat verilsə, bu halda sübutetmə vəzifəsi inzibati orqana aid edilir. Bununla bağlı norma isə Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 14.3-cü maddəsinin ikinci cümləsində təsbit edilmişdir. Həmin normaya əsasən inzibati orqan iddiaçının arzuladığı inzibati aktın qəbulunu konkret halda istisna edən faktiki şərtlərin mövcudluğuna istinad etdiyi hallarda, belə şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi həmin inzibati orqanın üzərinə düşür [18]. Məsələn, iddiaçı əczaçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün icazə verilməsini tələb edərsə, bu halda həmin icazənin verilməsi üçün əsaslarının olmasını iddiaçı sübut etməlidir. Ancaq inzibati orqan tərəfindən icazənin verilməsindən konkret əsasları göstərməklə imtina olunarsa, imtina üçün faktiki şərtlərin mövcudluğunun sübut edilməsi vəzifəsi inzibati orqana aid edilir.

İnzibati mübahisələrə baxılması zaman iddiaların növündən asılı olmayaraq bir qayda olaraq üzərinə sübutetmə vəzifəsi düşməyən tərəf sübuta yetirilməmiş halın əksini isbat etməyə borclu deyildir. Sübutetmə vəzifəsi daşımayan tərəf qarşı tərəfin arqumentinin əksini sübut edən dəlil irəli sürə bilər, lakin bu hal sübutetmə yükünə təsir etmir.

İnzibati mübahisələrdə tərəflər arasında mövcud olan “bərabərsizlik”, o cümlədən inzibati məhkəmələrin işin araşdırılması zamanı müstəqilliyinin mövcudluğu ilə əlaqədar sübutetmə vəzifəsinə mülki hüquqda nəzərdə tutulan mənada yanaşmaq düzgün olmaz. Buna görə də, inzibati mübahisələrə məhkəmələrdə baxılması zamanı ənənəvi sübutetmə vəzifəsi anlayışından imtina edilməlidir.

Məhkəmələrin öz təşəbbüsü ilə araşdırma aparmaq və sübutlar toplamaq səlahiyyətinin mövcudluğunun nəticəsi olaraq öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə vəzifəsinin işə baxan hakim tərəfindən hər bir konkret mübahisə daxilində, o cümlədən hər bir işi ayrıca qiymətləndirməklə müəyyən edilir. Bu baxımdan da işin konkret hallarına görə sübutetmə vəzifəsi bəzi hallarda iddiaçıya, bir çox hallarda isə cavabdeh inzibati orqana aid edilə bilər. İnzibati mübahisələrə baxılması zamanı sübutetmə anlayışına daha geniş yanaşdıqda inzibati məhkəmələrin də sübutetmənin subyektini olduğunu qeyd etmək mümkündür. Belə ki, inzibati məhkəmələrin səlahiyyətlərini nəzərə aldıqda öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə yükü iddiaçı, inzibati orqan və məhkəmə arasında bölüşür. Çünki inzibati məhkəmənin mövcud faktı aydınlaşdırmaq öhdəliyi nəticə etibarilə iddiaçının və ya cavabdehin sübutetmə yükünün yüngülləşdirilməsi ilə nəticələnir. Məhkəmə tərəfindən sübutetmə vəzifəsinin kimə aid olduğunu müəyyənləşdirilməməsi halında, bir qayda olaraq, tərəflərin iddialarını sübut edə bilmədiklərindən də danışmaq olmaz [19, s. 6]. Beləliklə, sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfə aid olduğunu müəyyənləşdirmək məhkəmənin səlahiyyətindədir [5, s. 197]. Beləliklə, məhkəmənin bu məsələdə qiymətləndirmə imkanına malik olduğunu söyləmək olar. Nəticədə sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfin üzərinə qoyulacağı və bununla da, mübahisədə hansı tərəfin daha əlverişsiz mövqedə olacağı müəyyən edilmiş olur.

İnzibati məhkəmə icraatı zamanı sübutetmənin ənənəvi anlayışından fərqli mənada nəzərdə tutulması faktların aydınlaşdırılması və mübahisənin həll olunması istiqamətində nəticənin əldə olunması yönəlidir.

Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə vəzifəsi, bir qayda olaraq, inzibati orqan tərəfindən faktiki xarakterli hərəkətin həyata keçirilməsi zəruri hesab edilən iddiaçının üzərinə düşdüyü qəbul edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, iddiaçının konkret iddia tələbi ilə məhkəməyə müraciət etməsi halında faktiki xarakterli hərəkətin həyata keçirilməsinin iddiaçı üçün əlverişli olduğu qənaətinə gəlinməsi kifayətdir. Konkret hallar üzrə faktiki xarakterli hərəkətin həyata keçirilməsinin qanuni və əsaslı olmamasının sübut edilməsi vəzifəsi isə inzibati orqanın üzərinə düşəcəkdir. Beləliklə, inzibati orqan tərəfindən faktiki xarakterli hərəkətin edilməsindən imtina olunması ilə bağlı irəli sürülən arqumentlərin sübut edilməsi məhkəmə tərəfindən inzibati orqanın üzərinə qoyulur. Cavabdeh inzibati orqan iddiaçının arqumentlərini təkzib etməklə kifayətlənir və onun həqiqətə uyğun olmadığını sübut edə bilmirsə, iddiaçının haqlı olduğu haqqında məhkəmə qərar qəbul edəcəkdir [13, s. 220]. Öhdəliyin icrası haqqında iddiaların xüsusiyyətləri nəzərə alındıqda hakimin sübutların toplanmasındakı müstəqilliyi və məhkəmənin tərəflərin arqumentləri və təqdim etdikləri sübutlara bağlı qalmadan sərbəst şəkildə qərar qəbul edə bilməsi də qeyd edilməlidir. Məhkəmənin qərarının yalnız tərəflərin irəli sürdüyü arqumentlərlə məhdudlaşdırılması halında öhdəliyin icrası

haqqında iddiaların obyektiv xarakteri öz məzmununu itirəcəkdir. Bu halda, inzibati mübahisəyə baxan hakim yalnız tərəflərin təqdim etdiyi sübutlarla mübahisəyə ədalətli və hərtərəfli baxmaq yekun qərar qəbul etmək imkanından məhrum olacaqdır [4, s. 52].

Məhkəmə icraatında sübutetmənin predmetini tərəflərin üzərində razılığa gəlmədikləri və mübahisənin həllində əhəmiyyət kəsb edən mübahisəli faktlar təşkil edir. Bu faktlar birbaşa və ya dolayı yolla mübahisənin həllində hüquqi nəticə doğura bilən hallardır [8, s. 6]. Bir məhkəmə prosesində mübahisəli halların hansı tərəf tərəfindən sübuta yetirilməli olması sübutetmə vəzifəsi adlanır. Bu mənada hər hansı bir məhkəmədə müəyyən bir iddia irəli sürüb, ondan öz lehinə nəticələr çıxarmaq istəyən tərəfin həmin iddiasını sübuta yetirməsi zərurəti sübut yükü kimi qəbul edilir [17, s. 28]. Sübut yükü müəyyən bir hadisənin baş verib-vermədiyi barədə fakt iddiasını irəli sürən tərəfin üzərinə düşən prosesual öhdəlikdir [2, s. 1694].

Alman inzibati prosesual qanunvericiliyində isə qəbul edilən qayda bundan ibarətdir ki, hər bir tərəf yalnız öz xeyrinə olan məsələləri sübut etməlidir. İddiaların əsasını təşkil edən faktların sübut etmək öhdəliyi iddiaçıya, iddiaçının istinad etdiyi faktları təkzib edən, ləğv edən və ya dayandıran faktların sübutetmə öhdəliyi isə cavab inzibati orqanın üzərinə düşür. İnzibati orqanın iddiaçının irəli sürdüyü arqumentləri sadəcə inkar etməsi onu sübutetmə vəzifəsindən azad etmir. Əksinə, bu halda inzibati orqandan təkzib edilən halların reallığının sübut edilməsi tələb olunur [6, s. 538].

Bəzi hallarda isə iddiaçı inzibati orqan tərəfindən təqdim edilən faktiki xarakterli hərəkətin həyata keçirilməsindən imtina edilməsi haqqında məktubla tanış olur, bundan başqa sənədlərə çatımlılıq imkanı isə olmur. Bu halda iddiaçının sübut təqdim etmədən irəli sürdüyü arqumentlərin təsdiqi məhkəmə tərəfindən müvafiq sorğu vasitəsilə inzibati orqandan tələb olunması ilə mümkün ola bilər [11, s. 36]. Bu səbəbdən, öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı məhkəmə tərəfindən iddiaçının öz tələbini sübut edə biləcək faktlara istinad edə bilməməsi və ilkin dəlillər təqdim etməməsi iddiaçının əleyhinə qərar qəbul edilməsi üçün əsas deyildir [15, s. 252].

Məhkəmənin sübutların araşdırılması prinsipini rəhbər tutması ilə apardığı araşdırma nəticəsində iddia tələbinin kifayət qədər əsaslı olduğu qənaətinə gələrsə, bu halda iddiaçının sübutetmə vəzifəsi aradan qalxmış olur, hətta sübutetmə yükü yer dəyişir və inzibati orqan iddia tələbinin əksinin sübutetməsi öhdəliyi yaranır.

İnzibati prosesual qanunvericiliklə hakimlərə verilmiş müstəqil sübut toplamaq səlahiyyəti eyni zamanda tərəflərə də təminat yaradır. Çünki hakim inzibati mübahisəni yalnız tərəflərin təqdim etdiyi sənədlərlə həll edə, ədalətli nəticəyə nail ola bilməz. Ona görə də, inzibati mübahisəyə baxılması sübutların araşdırılması prinsipinə əsaslanır.

Məsələn, torpağın istifadəyə verilməsi haqqında qərarın qüvvəsi, mötəbərliyi və iddia olunan torpaq sahəsinin koordinatlarının müvafiq qərarla ayrılan torpaq sahəsinə uyğunluğu qəbul edildikdə qərarın qəbul edildiyi vaxtda ayrılan torpaq sahəsinin onun ayrılma məqsədinə və təyinatına uyğunluğu qəbul edilməlidir. Bunun əksi irəli sürüldükdə sübutetmə yükü cavabdeh inzibati orqanın üzərinə düşəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 02.11.2023-cü il tarixli 2-1(102)-2374/2023 sayılı qərarına əsasən öhdəliyin icrası haqqında iddialarla bağlı inzibati orqanın imtinası onun hərəkətsizliyində ifadə olunursa, bu, inzibati aktın qəbulundan imtina edilən zaman göstərilən hərəkətsizliyə bərabər tutulur. Beləliklə, məcburetmə haqqında iddialarda olduğu kimi öhdəliyin icrası haqqında iddialar üzrə də, həmin öhdəliyin icra edilməli olmasını zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi iddiaçının, belə öhdəliyin icrasını istisna edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi isə cavabdehin üzərinə düşür [7].

Kontinental hüquq sistemli ölkələrdə tətbiq olunan vahid sübut etmə mövqeyinə əsasən hakim özü müstəqil sübutlar toplaya bilər, bütün təqdim olunan sübutları sərbəst qiymətləndirir və faktların həqiqiliyinə şəxsi vicdani qənaətinə əsasən qərar verir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 12.2-ci maddəsinə əsasən məhkəmə müstəqil şəkildə öz təşəbbüsü ilə və ya inzibati məhkəmə icraatı iştirakçılarının vəsatətinə əsasən digər zəruri sübutları toplamağa borcludur [18]. Analoji norma Türkiyənin “İnzibati məhkəmə icraatı haqqında” Qanununun 20.1-ci maddəsində də təsbit edilmişdir. Həmin normaya əsasən Danıştay, bölgə inzibati məhkəmələri və inzibati və vergi məhkəmələri baxdıqları işlərə aid bütün araşdırmaları öz təşəbbüsü ilə aparır. Məhkəmələr müəyyən edilmiş müddət ərzində zəruri hesab etdikləri sənədlərin təqdim edilməsini və hər növ məlumatın verilməsini tərəflərdən və aidiyyəti digər qurumlardan tələb edə bilərlər [12]. Həmçinin Almaniyanın “İnzibati məhkəmə icraatı haqqında” Qanununun 86.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmə işin mahiyyətini öz təşəbbüsü ilə araşdırır, bu zaman iştirakçılar da prosesə cəlb olunmalıdır [9]. Məhkəmə iştirakçıların təqdim etdiyi iddia və sübut tələbləri ilə kifayətlənməməlidir. Hakimə müstəqil sübut toplamaq səlahiyyətinin verilməsi inzibati orqanın fəaliyyətinin yoxlanmasından daha çox tərəflər arasında qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır.

IV. Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi

Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı sübutetmə vəzifəsi ilə bağlı sual doğuran məqamlardan biri də tərəflərin hansı vasitələrlə faktları sübut etməli olmasıdır. İnzibati mübahisələrin müxtəlifliyinə uyğun olaraq faktlar da, sübut edilməli olan faktlar da dəyişkən xarakter daşıyır. Ancaq

öhdəliyin icrası haqqında iddialar inzibati orqan tərəfindən həyata keçirilən faktiki xarakterli hərəkətlərlə bağlı olduğundan sübutetmə vasitələri qismində adətən aşağıdakılar çıxış edir:

1. Yazılı sənədlər. İnzibati mübahisələrin xarakterindən asılı olaraq yazılı sənədlər faktların sübut edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq orqanlardan (qurumlardan) əldə edilmiş sənədlər iddiaçı tərəfindən və ya cavabdeh tərəfindən irəli sürülmüş arqumentlərin sübut edilməsi üçün əsas vasitə hesab olunur. Yazılı sənədlər müxtəlif üsullarla əldə edilə bilər. İddiaçı əldə etdiyi ilkin sübutlara əsaslanmaqla məhkəməyə müraciət edir. Bu halda, həmin yazılı sənədlərin əsl və ya surətini qoşmaya əlavə etməklə iddiaçı məhkəməyə iddia ərizəsi ilə müraciət edə bilər. Bəzi hallarda iddiaçıda sənədlərin surəti olsa da, əsillərini əldə etmək imkanından məhrum olur. Bu halda, iddiaçı özü müvafiq qurumlara, o cümlədən cavabdeh, inzibati orqana müraciət etməklə sənədlərin əsllərini əldə edə bilər. Məhkəmə icraatı zamanı isə hakim müvafiq sorğular verməklə faktları təsdiq edə biləcək sənədlərin əldə edilməsinə nail olmaq məqsədilə ətraflı araşdırma apara bilər. Məsələn, bələdiyyə tərəfindən ayrılmış torpaq sahəsi üzərində mülkiyyət hüquqlarını daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə aldırmaq istəyən vətəndaş, 2004-cü il tarixli bələdiyyə qərarının, torpaq sahəsinin alqı-satqı aktının, o cümlədən yerləşmə cizgisinin surətlərini özündə saxlamışdır. Göstərilən sənədlərlə torpaq sahəsinin həmin vətəndaşlara ayrılması müəyyən edilir. Bu halda, iddiaçı bələdiyyənin özünə və ya Milli Arxiv İdarəsinə müraciət etməklə sənədlərin təsdiq olunmuş surətlərini əldə edə bilər. Əgər vətəndaş bu və ya digər səbəbdən müvafiq qurumlardan (orqanlardan) sənədlərin təsdiq olunmuş surətlərini əldə edə bilməzsə, bu halda hakim, həmin sənədlərin təsdiq olunmuş surətlərini və ya əsllərini məhkəmə sorğusu əsasında əldə edə bilər. Təbii ki, bu, hakimin bitərəfliyi prinsipinə zidd hesab olunmur və işin araşdırılması prinsipinin rəhbər tutulmasından irəli gəlir. Əgər iddiaçı tərəfindən yazılı sənəd təqdim etməklə iddia tələbinin əsaslandığı faktlar sübut edilmişdirsə, bu halda inzibati orqan tərəfində bunu əksi irəli sürülsə, sübutetmə yükü inzibati orqanın üzərinə düşür.

2. Ekspert rəyi. Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı həlledici hesab olunan sübutlardan biri ekspert və ya mütəxəssis rəyidir. İnzibati mübahisələrə baxılması, müvafiq ekspertizaların təyin edilməsi, o cümlədən mütəxəssis rəyinin təqdim edilməsi ilə iş üçün əhəmiyyət daşıyan bir çox halların sübut edilməsi mümkündür. Xüsusilə, daşınmaz əmlakla bağlı öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı koordinatların müəyyən edilməsi, torpaq sahəsinin digər torpaq sahəsi ilə üst-üstə düşməsinin müəyyən edilməsi, torpaq sahəsinin faktiki sahəsinin müəyyən edilməsi və digər hallar məhz ekspert rəyi və ya mütəxəssis rəyi ilə müəyyən edilir. Ekspertizanın həyata keçirilməsi haqqında qərardad həm tərəflərin təşəbbüsü ilə irəli sürülən vəsatət əsasında, həm də hakimin öz təşəbbüsü ilə qəbul edilə bilər.

3. Şahid ifadələri. Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı şahid ifadələri bir o qədər həlledici olmasa da, müvafiq faktın təsdiqi üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər. Məsələn, torpaq sahəsinin müvafiq şəxs tərəfindən uzun müddət istifadə edilməsi faktının qonşuluqda olan şəxslərin ifadələri ilə inzibati məhkəmə icraatında təsdiq etmək mümkündür. Şahid ifadələri təsdiq edilmiş faktın əksini və ya yalan olmasını qarşı tərəf sübut etməlidir.

4. Foto və video materiallar. Faktların mövcudluğunu və əsl şəklini əyani şəkildə təsdiqləyən yazılı sübutlar kimi, foto və video materiallar inzibati mübahisələrdə geniş istifadə olunur. Məsələn, infrastruktur obyektlərinin tikintisi, torpaq sahəsinin sərhədləri və ya başqa fiziki vəziyyətlərin sübut edilməsi üçün çəkilmiş foto və videolar iddiaçı və ya cavabdeh tərəfindən təqdim edilə bilər. Məsələn, “Qeyri-yaşayış təyinatlı bəzi tikinti obyektlərinin istismarına icazə verilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən müvafiq obyektin tikintisinin 2023-cü il iyunun 1-dək başa çatmasının sübut edilməsi məqsədilə təqdim edilən fotosəkillər, videomateriallar, ərazinin peyk görüntüləri obyektin istismarına icazə verilməsi ilə bağlı mübahisələr üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Əgər iddiaçı tərəfindən foto və ya video materiallar təqdim etməklə iddia tələbinin əsaslandığı faktlar sübut edilmişdirsə, bu halda inzibati orqan tərəfindən bunu əksi irəli sürülsə, sübutetmə yükü inzibati orqanın üzərinə düşür.

V. Nəticə

İnzibati məhkəmə icraatında sübutetmə vəzifəsi mübahisələrin ədalətli həlli üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Doktrinada müxtəlif təriflərlə izah olunsada, ümumi qəbul edilən yanaşmaya görə sübutetmə yükü müəyyən bir faktın mövcudluğunun sübut edilməsinə dair iddia edən tərəfin üzərinə qoyulan prosesual öhdəlikdir. Mülki hüquqda bu prinsip daha aydın tətbiq edilsə də, inzibati mübahisələrin xüsusiyyətləri, yəni tərəflər arasında struktur bərabərsizliyin olması, iddiaların növlərinin müxtəlifliyi və məhkəmənin işin hallarının araşdırılması öhdəliyi sübutetmə yükünün inzibati məhkəmə icraatında daha mürəkkəb xarakter daşmasına səbəb olur.

Öhdəliyin icrası haqqında iddialar isə bu baxımdan daha spesifikdir. Çünki burada iddiaçı cavabdehdən inzibati aktın qəbulunu deyil, müəyyən faktiki xarakterli hərəkətin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu isə faktın mövcudluğunu və ya mövcud olmamasını sübut etmək öhdəliyinin kimə aid edilməsini çətinləşdirir. Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsində sübutetmə yükünün bölüşdürülməsi yalnız bəzi iddia növləri üzrə normativləşdirilmişdir. Lakin öhdəliyin icrası haqqında iddialarda bu məsələnin açıq şəkildə tənzimlənməməsi normativ boşluq yaradır.

Məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, sübutetmə yükü inzibati mübahisələrdə statik deyil, dəyişkən xarakter daşıyır, yəni bəzi hallarda iddiaçının üzərinə düşür, bəzi hallarda isə cavabdeh inzibati orqanın üzərinə keçir. Bundan əlavə,

məhkəmənin işin hərtərəfli araşdırılması öhdəliyi bu yükün bölüşdürülməsində həlledici rol oynayır. Beləliklə, inzibati məhkəmə icraatında sübutetmə yükü iddiaçı, cavabdeh inzibati orqan və məhkəmə arasında bölüşdürülən dinamik bir mexanizm kimi çıxış edir.

Nəticə etibarilə, öhdəliyin icrası haqqında iddialarda sübutetmə yükünün düzgün müəyyən edilməsi və tətbiqi həm fərdlərin hüquqlarının müdafiəsini gücləndirir, həm də inzibati məhkəmə icraatının obyektivliyinə və operativliyinə zəmanət verir.

İnzibati məhkəmə icraatında vahid yanaşmanın təmin edilməsi üçün iddia növlərinə, xüsusilə öhdəliyin icrası haqqında iddiaya uyğun olaraq müxtəlif sübutetmə standartlarının dəqiq prinsipləri və qaydalarla müəyyənləşdirilməsinin faydalı olacağı qənaətinə gəlməliyik.

Mövzunun araşdırılması nəticəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı aşağıdakı təklif irəli sürülmüşdür:

1. Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 14-cü maddəsi sübutetmə vəzifəsi ilə əlaqədar məsələləri tənzimləyir. Həmin normada mübahisələndirmə haqqında iddia, məcburetəmə haqqında iddia, müəyyən hərəkətlərdən çəkinməyə dair iddialara baxılması zamanı sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfə aid edilməsi müəyyən edilmişdir. Öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı məhkəmə praktikasında Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 14.2-ci və 14.3-cü maddəsinə istinad etməklə sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfə aid olması müəyyən edilir. Lakin öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması zamanı aşkara çıxan konkret halların müxtəlifliyi qanunvericilikdə daha dəqiq tənzimlənmənin zərurətini meydana gətirir. Hesab edirik ki, inzibati prosesual qanunvericiliyə öhdəliyin icrası haqqında iddialara baxılması sübutetmə vəzifəsinin hansı tərəfin üzərinə qoyulmasını konkret nəzərdə tutan normanın əlavə edilməsi inzibati məhkəmə praktikasında yaranan qeyri-müəyyənliklərin aradan qalxmasına səbəb olacaqdır.

2. İnzibati orqandan həyata keçirilməsi tələb olunan faktiki xarakterli hərəkətlərin müxtəlifliyi, o cümlədən öhdəliyin icrası haqqında iddiaların hər birinə xüsusi yanaşılması iş üzrə zəruri olan faktiki halların da müxtəlif vasitələrlə sübut edilməsi zərurətini meydana gətirir. Ancaq analogi mübahisələr üzrə vahid yanaşmaların yaradılması, o cümlədən konkret halların hansı sübutetmə vasitələri ilə sübut edilməli olmasının müəyyənləşdirilməsi hesab edirik ki, həm məhkəmənin yükünün azaldılmasına, həm də tərəflərin iş üzrə nəticəyə daha tez çatmasına köməklik göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Aliyev, S.F. Commentary on the Code of Administrative Procedure. Baku: Elm və Təhsil, 2024, 777 pages (in Azerbaijani / Əliyev, S.F. *İnzibati Prosessual Məcəllənin Kommentariyası. Bakı: Elm və Təhsil, 2024, 777 s.*).
2. Atalay, O. Pekcanitez Civil Procedure Law. The 15nd edition with amendments. Istanbul: On İki Levha Publishing, 2017, 3000 pages (in Turkish / Atalay, O. *Pekcanitez Usul Medeni Usul Hukuku. 15. baskı, değişikliklerle. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, 3000 s.*).
3. Broyelle, C. Administrative Litigation. 2nd ed. Paris: LGDJ / Lextenso, 2013, 424 pages (in French / Broyelle, C. *Contentieux Administratif. 2e éd., Paris: LGDJ / Lextenso, 2013, 424 p.*).
4. Çağlayan, R. Consequences and Implementation of Administrative Judicial Decisions. The 3 rd edition with amendment. Ankara: Asil Publishing, 2001, 345 pages (in Turkish / Çağlayan, R. *İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması. 3. baskı, değişikliklerle. Ankara: Asil, 2001, 345 s.*).
5. Courreges, A., & Dael, S. Administrative Litigation. Paris: PUF, 2006, 424 pages (in French / Courreges, A., Dael, S. *Contentieux Administratif. Paris: PUF, 2006, 424 p.*).
6. Debbasch, C., & Ricci, C. Administrative Litigation (Contentieux administratif). 8th ed., Paris: Dalloz, 2001, 1018 pages (in French / Debbasch, C., & Ricci, J.-C. *Contentieux administratif. 8e éd., Paris : Dalloz, 2001, 1018 p.*).
7. Decision of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan No. 2-1(102)-2374/2023 dated 02 November 2023 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 02.11.2023-cü il tarixli 2-1(102)-2374/2023 sayılı qərarı*)
URL:https://sc.supremecourt.gov.az/storage/Inzibat/2023/9_2374+02.11.2023.pdf (last access: 10.12.2024).
8. Durmaz, Z.Y. Evidence and Proof in Tax Law. Unpublished Master's Thesis. Ankara: Gazi University Institute of Social Sciences, 2010, 302 pages (in Turkish / Durmaz, Z.Y. *Vergi Hukukunda İspat ve Delil. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Ü. SBE, 2010, 302 s.*).
9. Federal Republic of Germany's Act on the Procedure of Administrative Jurisdiction, 21 January 1960 (Verwaltungsgerichtsordnung – VwGO).
URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/> (last access: 10.12.2024).
10. Greger, R. Evidence and Probability. Erlanger Juristische Abhandlungen, Vol. 22. Cologne: 1978, 201 pages (in German / Greger, R. *Beweis und Wahrscheinlichkeit. Köln: 1978, 201 p.*).

11. Leger, M.D. “Evidence before the French Administrative Judge” Colloquium Report of Brussels, 19–21 October 1972, France Report, pp. 27–45 (total 19 p.).
URL: https://www.aca-europe.eu/images/media_kit/colloquia/1972/france-1.pdf (last access: 10.12.2024).
12. Law of the Turkish Republic on Administrative Judicial Procedure, 1 January 1982 (İdari Yargılama Usulü Kanunu).
URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2577&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (last access: 11.12.2024).
13. Rivero, J., & Waline, J. Administrative Law. 7th ed., Paris: Dalloz, 1975, 526 pages (in French / *Rivero, J., & Waline, J. Droit administratif. 7e éd., Paris : Dalloz, 1975, 526 p.*).
14. Rosenberg, L. The Burden of Proof. 5th Edition. Munich: Beck, 1965, 411 pages. (in German / *Rosenberg, L. Die Beweislast. 5. Aufl., München: Beck, 1965, 411 p.*).
15. Sancakdar, O. Administrative Procedural Law: General Principles. Ankara: Sorubankası Publishing, 2019, 432 pages. (in Turkish / *Sancakdar, O. İdari Yargılama Hukuku, Genel Esaslar. Ankara: Sorubankası, 2019, 434 s.*).
16. Şanver, S. “Evidence in Tax Law.” Tax World (Vergi Dünyası), no. 21, May 1983, pp. 52–64 (total 13 p.). (in Turkish / *Şanver, S. “Vergi Hukukunda İspat.” Vergi Dünyası, S.21, Mayıs 1983, s. 52–64.*).
17. Sunay, S.S. Proof and Evidence in Administrative Judicial Procedure. Istanbul: Kazancı, 1997, 302 p. (in Turkish / *Şenlen Sunay, Ş. İdari Yargılama Usulüne Hâkim Olan İlkeler Karşısında İspat ve Delil Hususları. İstanbul: Kazancı, 1997, 302 s.*).
18. The Code of Administrative Procedure of the Republic of Azerbaijan, 1 January 2011 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsi, 1 yanvar 2011*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/46956> (last access: 09.12.2024).
19. Umar, B., & Yılmaz, E. The Burden of Proof. 2nd Revised and Extended Edition. Istanbul: Kazancı Publishing, 1980, 371 pages (in Turkish / *Umar, B., Yılmaz, E. İspat Yükü. Yeniden Yazılmış-Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Kazancı Yayınları, 1980, 371 s.*).
20. Yüksel, Z.D. Evidence and Proof in Tax Law. Unpublished Master’s Thesis. Ankara: Gazi University, 2010, 302 pages (in Turkish / *Yüksel Durmaz, Z. Vergi Hukukunda İspat ve Delil. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Ü., 2010, 302 s.*).

The importance of the distribution of the burden of proof in claims for the performance of obligations

LALA MAMMADLI*

Abstract

This article comprehensively examines the nature of the burden of proof in administrative court proceedings, with particular emphasis on its application in claims for the performance of obligations. By referring to various doctrinal approaches, it defines the concept of the burden of proof, distinguishes between its formal and material types, and explains the negative consequences imposed on the parties in situations of “non-liquet”. In doing so, it clarifies the theoretical foundations of this institute in legal science. The article points out that while the rules governing the burden of proof are clearer and more stable in civil and criminal disputes, the situation is different in administrative disputes. This difference arises from the inequality between the parties, the limited access of claimants to documents and information held by administrative authorities, as well as the courts’ power to investigate the facts of the case and collect evidence. Claims for the performance of obligations hold special significance in this context, since such claims are not related to the adoption of an administrative act but rather to the requirement that an administrative body perform certain factual actions. In such cases, determining which party bears the burden of proof becomes more complex. Although the Code of Administrative Procedure of the Republic of Azerbaijan establishes rules on the distribution of the burden of proof in annulment, enforcement, and claims for abstention, there is a normative gap regarding claims for the performance of obligations. For this reason, judicial practice plays a decisive role, and an analysis of the Supreme Court’s decisions demonstrates that the burden of proof is not static but dynamically allocated between the parties depending on the circumstances of the case. Furthermore, by adopting a comparative legal perspective, the article draws parallels between the legislation of Germany, France, and Türkiye and that of Azerbaijan, emphasizing that an administrative authority cannot be released from the burden of proof merely by adopting a position of denial. On the contrary, it has the obligation to substantiate the arguments it advances. Proper determination of the burden of proof in administrative court proceedings is essential both for the protection of individual rights and for the objective and effective realization of administrative justice. In this regard, it is proposed to eliminate the normative gap, to establish precise rules on the burden of proof for different types of claims, and to implement mechanisms for the exchange of evidence. Thus, the necessity of distributing the

* Member of Azerbaijani Bar Association, lecturer at the Academy of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan, PhD student at Faculty of Law, Baku State University / email: mammadlilala25@gmail.com

burden of proof in claims for the performance of obligations among the claimant, the respondent administrative authority, and the court illustrates its dynamic and flexible character. The development of this mechanism constitutes one of the key guarantees of the rule of law and fair judicial proceedings.

Keywords: *burden of proof, claim for the performance of obligations, material burden of proof, formal burden of proof, non-liquet, administrative court proceedings, investigation of case facts, evidence.*

Значение распределения бремени доказывания по искам об исполнении обязательств

ЛАЛА МАММЕДЛИ*

Резюме

В данной статье всесторонне исследуется сущность бремени доказывания в административном судопроизводстве, с особым акцентом на его применение в исках об исполнении обязательств. С опорой на различные доктринальные подходы раскрываются определения бремени доказывания, различаются его формальные и материальные виды, а также объясняются негативные последствия для сторон в ситуациях non-liquet. Тем самым уточняются теоретические основы данного института в юридической науке. В статье отмечается, что если в гражданских и уголовных спорах правила распределения бремени доказывания определены более чётко и стабильно, то в административных спорах ситуация иная. Это объясняется существующим неравенством между сторонами, ограниченными возможностями истцов в доступе к документам и информации, находящимся в распоряжении административных органов, а также полномочиями суда по исследованию обстоятельств дела и сбору доказательств. Иски об исполнении обязательств имеют особое значение в данном контексте, поскольку они связаны не с принятием административного акта, а с требованием совершения административным органом определённых фактических действий. В таких случаях определение того, на какую сторону возлагается бремя доказывания, приобретает более сложный характер. Несмотря на то, что Кодекс административного судопроизводства Азербайджанской Республики устанавливает правила распределения бремени доказывания по

* Член Коллегии Адвокатов Азербайджанской Республики, преподаватель Академии Государственного таможенного комитета Азербайджанской Республики, докторант юридического факультета Бакинского государственного университета / e-mail: mammadlilala25@gmail.com

искам об оспаривании, принуждении и воздержании от определённых действий, в отношении исков об исполнении обязательств существует нормативный пробел. В связи с этим особое значение приобретает судебная практика, и анализ решений Верховного суда показывает, что бремя доказывания носит динамический характер и распределяется между сторонами в зависимости от особенностей дела. Кроме того, в статье используется сравнительно-правовой подход, проводятся параллели между законодательством Германии, Франции и Турции и правом Азербайджана, подчёркивается, что административный орган не может освободиться от бремени доказывания лишь занятием позиции отрицания. Напротив, он обязан обосновывать выдвигаемые им аргументы. Правильное определение бремени доказывания в административном судопроизводстве имеет важное значение как для защиты прав личности, так и для объективного и эффективного осуществления административного правосудия. В этой связи предлагается устранение нормативного пробела, установление чётких правил распределения бремени доказывания по различным видам исков и внедрение механизмов обмена доказательствами. Таким образом, необходимость распределения бремени доказывания по искам об исполнении обязательств между истцом, ответчиком — административным органом и судом свидетельствует о его динамическом и гибком характере. Развитие данного механизма является одной из важнейших гарантий правового государства и справедливого судебного разбирательства.

Ключевые слова: *бремя доказывания, иск об исполнении обязательств, материальное бремя доказывания, формальное бремя доказывания, non-liquet, административное судопроизводство, исследование обстоятельств дела, доказательства.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.12.2024

Çapa qəbul: 11.09.2025